

ЛАСІНСЬКА Т. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТОЧНІСТЬ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ІСТОРИЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

У статті досліджено відтворення значення історизмів на позначення назв осіб та результати відмінностей у баченні та розумінні перекладачем значення ключових лексичних архаїчних елементів твору, а саме — лексики, яка містить інформацію про те, чим займалася названа у творі особа та що входило до кола її обов'язків. У статті розглядаються різні варіанти її відтворення, що акцентують певний аспект оригіналу та пропонується пояснення розбіжностей перекладу.

***Ключові слова:** історизми, архаїчна лексика, застаріла лексика, переклад історизмів та архаїзмів, обсоветизована лексика.*

Вступ

Ключовим, найважливішим і водночас — найважчим для перекладу є завдання передачі значення історизмів на позначення назв осіб.

Актуальність дослідження. В умовах зростаючого інтересу до досліджень перекладу історичних творів українською мовою, постає завдання відтворення ключових елементів таких творів. Серед них історизми на позначення назв осіб, оскільки вони складають найчастотніше вживану групу серед усіх історизмів, що складає 30% усієї групи історизмів та 55% ключових слів на позначення осіб текстів історичних жанрів.

Метою дослідження є виявлення особливостей перекладу історизмів у зв'язку з відмінностями бачення та розуміння перекладачем значення ключових лексичних архаїчних елементів твору, а саме — лексики, яка містить інформацію про те, чим займалася названа у творі особа та що входило до кола її обов'язків а також дослідження варіантів її відтворення, оскільки кожна версія перекладу знаходить певне пояснення та акцентує певний аспект оригіналу.

Об'єктом дослідження стали історизми на позначення назв осіб у складі історичних романів В. Скотта.

Предметом дослідження є особливості перекладу історизмів на позначення назв осіб в українських перекладах.

Однією із визначальних рис історизму є периферійна позиція в словнику і, відповідно, **низька частотність** вживання у порівнянні з іншими групами лексики, та як наслідок — **незвичність** навіть для носія мови.

Низька частотність вживання історизмів відзначається особливою обґрунтованістю та доцільністю використання такої лексики. Як наслідок, ефект незвичності такої лексики навіть для носія мови та створені таким чином стилістичні ефекти у творах є явищами, що обумовлюють ретельність відтворення при перекладі.

Розгляньмо варіанти перекладу розповсюдженого в оригіналах історизму *yeoman*, що вживається як ключова лексема діалогів та описів. Лексичній одиниці оригіналу *yeoman* [ch7] (Айв.ел.вар.) у перекладі Давиденко відповідає варіант *йомен* [ст66] (Айв.Давиденко). Він є традиційним у перекладах Давиденко і акцентує на відтворенні лексичної одиниці, яка означає рід занять, способом транскрипції. Досить незвичне для читача через нечасте вживання українське слово зразу ж створює відчуття чогось далекого за часом та екзотичного і потребує пояснення. Традицію створювати відповідний ефект незвичайного при відтворенні історизму, акцентуючи на незвичності його звучання для читача, наслідує перекладач Ю.Я. Лісник:

“...yeomany of the period” [SIC chap16] / “...такі, які в ті часи носили йомени” [Айв (Л) ст178].

Такий переклад викликає зацікавлення та бажання звернутися до довідок тексту чи словника. Однак інші перекладачі вбачають доцільнішим відтворити значення історизму у тексті: even by an English yeoman (карпо сміливий (ел. Chapter4) / навіть і англійський стрілець — конкретизує значення історизму та **акцентує на одній з функцій, яку виконували** такі особи. Для перекладача важливо було відтворити інформацію про рід занять персонажу та донести це до читача.

У російських варіантах також спостерігаємо відтворення семантичного значення історизму, але маємо зовсім іншу акцентуацінку: так у перекладі Шишмарєвої [///] функціонує

версія *телохранитель*, що акцентує на основному занятті цього персонажу та враховує основне контекстуальне значення слова.

Поглянувши на такі переклади з точки зору сучасного читача, обізнаного з історією Англії у контексті світової історії, можемо відзначити, що у його розумінні такий історизм **асоціюється** із гвардією, що охороняє Тауер. Так сучасний словник подає наступну інформацію: “Yeoman Warder — один із чоловіків, що охороняють Лондонський Тауер. Вважається, що вони існують з часів Вайт Тауер, побудованого у II столітті. Завжди одягнені у червону уніформу Тюдорського періоду (I), схожу на ту, яку носили Yeomen of the Guard, і їх також називають біфітерами (м’ясоїди). Для гостей Лондона вони є символом міста” [с.529] Oxford Guide to British and American Culture for learners of English, Oxford university press.535ст.2005.

Для носія мови, а також для всіх, хто цікавиться історією Англії, історизм *Yeoman* асоціюється також із сучасною символічною королівською гвардією та в такому значенні підтверджується словником: “The Yeomen of the Guard — військово об’єднання чоловіків, які традиційно охороняють британського короля чи королеву під час певних церемоній. Було створене в 1485 для церемонії коронування Генрі VI. Його члени все ще носять червону уніформу у стилі Тюдорів (I) того періоду, схожу на ту, яку носять Yeoman Warders, хоча ці дві групи зовсім різні” [с.529] Oxford Guide to British and American Culture for learners of English, Oxford university press.535ст.2005. Це підтверджує, що усі попередні варіанти відтворення даного історизму є зрозумілими і вірними та позначені певним авторським суб’єктивним поглядом щодо відтворення.

Отже, дана лексема може перекладатись із врахуванням основного семантичного та конотативного значення у тексті, що давало б більш конкретне розуміння про рід занять персонажу та роль, яку він виконував у суспільстві. Вибір перекладача на користь транскрипції та транслітерації цих лексем орієнтовано на певний освітній та мовний досвід читача та за бажанням може доповнюватися описовим перекладом чи довідкою до тексту.

За визначенням, історизм — форма слова, що означає поняття, зникле з ужитку. Але у процесі розвитку мов часто стається так, що лексичні одиниці виявляються уніфікованими в одне слово, наприклад, у цільовій мові, а в оригіналі маємо кілька слів на позначення певного предмету чи особи. Так, англійські історизми *bowyer* та *bowman* позначають людей, які вправлялися зі зброєю. *Bowyer* означає особу, яка виготовляла зброю, а *bowman* — особу, яка використовувала знаряддя зброї. В українському словнику існує варіант *лучник*, що має різні значення, а саме — включає два згадані значення англійських історизмів: 1) Воїн, озброєний луком. || Той, хто стріляє з лука. || рідко. Майстер, що виготовляє луки”. До того ж ще й сучасне значення: “2) Спортсмен, що займається стрільбою з лука” [abb.ling.].

Тоді як з контексту оригіналу чітко зрозуміло значення рідкісного історизму:

“What most I wonder at, is to see in this place a bow made by Matthew of Doncaster, a *bowyer* who lived at least a hundred years ago, remarkable for the great toughness and strength of the weapons which he made, and which are now become somewhat unmanageable, even by an English yeoman” (карпо сміливий ел. Chapter4).

У перекладах це дається взнаки у вигляді вилучення та значної втрати інформації про рід занять персонажу:

“Але найбільше мене дивує, що я бачу лук Матвія Донкастра, (**вилучення**) який жив не менше як сто років тому. Він уславився своєю зброєю, надто луком, що їх нині ледве може натягнути навіть і англійський стрілець [///].

Читаючи український текст, можна припустити, що це був і лучник, і той, хто виготовляв зброю, і, можливо, чоловік, який просто володів цією зброєю, оскільки контекст не дає повного розуміння значення. Відбувається певна комунікативна втрата. Поясненням вилучення слова у перекладі може бути уникнення певного переплетення понять, адже *bowman* також перекладається як *лучник*. Але для уникнення інформаційної втрати історичної інформації можливим вбачається вдавання до синонімічної заміни лексемою із синонімічного ряду, описового перекладу, що більш точно відтворювало б подібну інформацію. Доречною у такому

випадку була б також конкретизація значення слова чи описовий переклад. Наприклад: “Я бачу лук, виготовлений Матвієм Донкастером, вмільцем, що жив менш ніж сто років тому...” [переклад власний Т.Л.].

Окремо слід зупинитись на традиції перекладу історизмів, яку неможна ігнорувати, оскільки вона сприяє міжкультурному порозумінню та адекватності відтворення інформації. У своїх перекладах Давиденко та Лісняк дотримуються досить відомого кожному, хто проходив курс історії, терміну *васалові* [ст124] (Айв.Давиденко) — тому маємо традиційний переклад і додаткові пояснення не потрібні. Трансформація транслітерації виявляється доцільною в такому разі. Але якщо переклад орієнтовано на дитячу аудиторію, не завадило б дати пояснення з освітньою метою. Для читача, не знайомого з азами історії, така інформація може виявитися важливою.

Слід розрізнати добре відомі читачу та можливо невідомі йому історизми й враховувати це при перекладі. Для порівняння візьмемо менш знайоме пересічним читачам слово, до перекладу якого застосовано такий же перекладацький прийом транслітерації: *seneschal* [ch13] (Айв.ел.вар.) / у перекладах Давиденка та Лісняка — *сенешалеві* [ст145] (Айв.Лісняк) / *сенешалю* [ст124] (Айв.Давиденко). Транслітерація дозволяє зберегти натяк на французьке походження слова, вказує на щось незвичне, невідоме читачеві, створює атмосферу віддаленості, контрасту до звичного, але інформація про те, чим займався персонаж, залишається прихованою, невиявленою. Словник подає таке визначення: *seneschal* — управитель у розпорядженні середньовічної королівської чи знатної особи, який займався впорядкуванням домашнього господарства []. Оскільки прямого відповідника в українській мові не існує, доцільно давати у таких випадках пояснення.

Серед прийомів відтворення семантичної інформації історизму — осучаснення: *woodsman* [ch7] (Айв.ел.вар.) — *лісничий* [ст67] (Айв. Давиденко) — у такому випадку не передається стилістичне значення слова, оскільки не існує історизму-відповідника в українській мові, але навіть сучасний відповідник

вдало вписується у контекст твору і не порушує його загальний стиль та структуру, оскільки основна інформація про рід заняття зберігається.

Втрата інформації стильового характеру може відбуватись також при транслітерації, як у перекладі Давиденко: *son of an Alderman* [ch7] (Айв.ел.вар) *походив від Олдермена* [ст73] (Айв.Давиденко)

Втрата інформативного, семантичного значення може відбутися навіть при перекладі історизму історизмом, наприклад: *squire* — *зброносець*, як у перекладі І. Чернової. Насправді словникове значення дещо відрізняється:

Squire — 1) сільський джентльмен в Англії, головний землевласник у сільській спільноті; 2) в історії феодалізму молодий чоловік знатного походження, що супроводжував лицаря; 3) рідко — чоловік, який супроводжував жінку; 4) неформальне звертання чоловіків між собою, особливо — представників вищих соціальних кіл.

Перекладачу слід уважно стежити, щоб контекст або певне пояснення слідувало у тексті стосовно історизмів, значення яких не відтворюється повністю. Адже читач таким чином дізнається про особливості епохи та, наприклад, про походження персонажу.

Так, наприклад, історизм *sentinel* вживається у текстах оригіналу у різних значеннях: як *варта*, *охорона короля* та *воїни*. Тому при перекладі слід звертати увагу на те, чи зрозуміло є функція цієї особи із ситуації чи перекладу самого слова. За визначенням у словнику: *sentinels* — 1) особа, що, як і сучасні вартові, призначена для несення варті.

У художніх творах зустрічаються різні перекладацькі підходи щодо відтворення чи ігнорування історичного інформативного значення та різні акцентуації при відтворенні історизмів, як то відтворення чи ігнорування історичної інформації у перекладах. Відтворенню семантичної історичної інформації сприяє перекладацький прийом конкретизації або осучаснення, а також описовий переклад. Перекладацькому прагненню до акцентуації на відтворенні відчуття часу сприяє транслітерація та транскрипція, а також аналоговий відповідник. Вилучення є одним

з варіантів досягнення розмежування лексем, щоб уникнути збігу значень різних історизмів у перекладі.

Перекладачі часто вдаються до перекладу різними засобами на лексичному рівні, які не передбачають відтворення стилістичних особливостей речення та твору та ігнорують різницю у семантичному значенні оригіналу. Візьмемо часто вживані історизми на позначення дійових осіб сцен, що описують лицарські турніри — ключових сцен історичних романів:

“The marshals and their attendants appeared next on the field together with the heralds” [ch12] (Айв.ел.вар.).

У перекладі Лісняка задля відтворення загального історичного колориту речення доводиться транскрибувати у перекладі історизм *Heralds*, оскільки два попередніх історизми відтворено методом осучаснення. Переклад *герольди* підтримує атмосферу незвичності, віддаленості і контрасту з сучасним:

“Потім на арені з’явилися розпорядники та їхні помічники разом з герольдами” [ст132] (Айв.Лісняк).

Подібного та більш насиченого ефекту досягає Давиденко при перекладі цього ж речення завдяки відтворенню ще й історизму *marshals* методом транслітерації: “Слідом за ними з’явилися маршали зі своїми служниками й герольди” [ст112] (Айв.Давид). Водночас, такий переклад є, на нашу думку, надто переобтяжений незвичною для читача лексикою. З огляду на це, цінним є опис значення слова, поданий у перекладі Давиденко на попередніх сторінках при перекладі архаїзму *marshal* в іншому реченні:

“Others, which involved the rival the rival claims of more elevated persons, were determined by the heralds, or by the two marshals of the field...” (Айв.ел.вар.розд7).

“Коли ж суперечки через місця зчинялися між поважнішими особами, їхні претензії вирішувалися двома маршалами ратного поля (придворними, які відповідали за королівські стайні та перебіг турнірів” [Давиденко ст65]).

До того ж, у перекладі лексема *marshals* набуває більш урочистого звучання, оскільки сполучення *ратне поле* несе певну додаткову історичну інформацію для українського читача. Маємо

прийом компенсації історичної прикмети у перекладі, тобто, крім перекладу самого історизму, нейтральне історично слово *field* відтворюється історизмом, щоб додатково передати історичний маркер речення. Такі прийоми відтворення історизму є альтернативою відтворенню прямим відповідником або аналоговим відповідником, як у перекладі Лісняка:

“Інші, — де за місце сперечались особи поважніші, — владнували герольди або два **церемоніймейстери** арени...” [ст88] (Лісняк).

Архаїзація досягається підбором історизму української мови з подібним значенням, при цьому прийом смислового розвитку допомагає розкрити зміст фрази.

У цього ж автора перекладу знаходимо інші варіанти відтворення історизму: “*marshal of the field*” [ch12] (Айв.ел.вар.) — “*розпорядники турніру*” [cn135] (Айв.Лісняк) — цілісне переосмислення з урахуванням історизації лексики завдяки історизму сучасного пласту лексики — турнір. Для порівняння наведемо інший варіант застосування в цього ж перекладача: “*Marshals*” [ch12] (Айв.ел.вар.) / — “*Розпорядники*” [ст133] (Айв.Лісняк). Історична прикмета свідомо втрачається, оскільки читач уже знає з попереднього тексту, про кого і які події йдеться.

Та у перекладі Давиденка методом транслітерації — *маршали* [ст112Айв.Давиденко] — лише незвичність слова вказує на певну несинхронність подій із сучасним та потребує додаткових пояснень.

Значний відсоток лексики, який потребує пояснень і який передано описово, є однією з основних проблем при відтворенні безеквівалентних видів лексики, зокрема — історизмів, оскільки через неспівпадіння мовних картин світу різних народів неможливо цілком відтворити вартісні орієнтації та їхню естетичну природу. Тому для відтворення смислового значення історизмів перекладачі часто вдаються до описового перекладу, прийому смислового розвитку, до посилань в кінці тексту та на сторінках, а також до осучаснення та як радикального засобу — до вилучення.

У перекладах часто відбувається відтворення різних синонімів англійських історизмів тим самим словом у перекладі. З

точки зору зрозумілості та точності відтворення історизмів у тексті задля вірності відтворення подій та історичних фактів існує ще одна складність — коли різні за значенням лексеми оригіналу мають схожі чи однакові відповідники в мові перекладу.

Так, розглянемо відтворення відтінків значення синонімів: *servant* — *menial*. Відповідне словникове значення: *прислуга* — *лакей*. В англійській мові існує багато історизмів, які позначають різного роду обслуговування: *menial* — слуга, лакей, прислужник; *servant* — прислуга; *footman* — ліврейний лакей; *upper servant* — прислуга вищого рангу (дворецький, управляючий); *general servant* — прислуга, що виконує всі види робіт; *valet* — камердинер або денщик кавалериста. Такі слова складають велику групу лексики і називають людей за ознакою їхньої приналежності до певного кола осіб та за родом занять.

Оскільки у сучасній мові основні подібні значення нівелювались та уніфікувались, то серед активно вживаної лексики і, як результат, у перекладах зустрічаємо генералізацію як перекладацький прийом передачі такої лексики та уніфікацію як резонанс до загальної тенденції до уніфікації значень історизмів, хоча в мові перекладу існує багато аналогових відповідників та широкий синонімічний ряд, що дозволяє розмежовувати значення і функцію історизмів оригіналу у перекладі. Складнощі виникають, коли в оригіналі паралельно вживаються історизми, які знаходять однакове словникове значення, але відтворити змістову різницю наявну в оригіналі необхідно для розуміння тексту.

Візьмемо для прикладу згадані вище історизми *servant* та *menial*: ситуацію ускладнює те, що історизм *menial* вживається іноді у презирливому його значенні, яке підтверджується словником: *menial* (презирливе) — прислужник [///]. У нижченаведеному оригіналі історизм *menial* вжито з метою відтворити сцену, коли король користується послугами прислуги, і передати соціальний стан та відносини цих осіб, між якими є певне дистанціювання:

“The Knight had scarcely finished a hasty meal, ere his *menial* announced to him” [ch10] (Айв.ел.вар.).

У перекладах Лісняка історизм відтворено нейтрально, тобто ефект оригіналу не збережено: “Лицар навіть не встиг квапливо попоїсти, як його слуга доповів...” [ст116] (Лісн.Айв).

У перекладах Давиденка також зустрічаємо слово *слуга* при відтворенні історизму *menial*, тоді як Лісняк використовує *служник*:

“The conversation was interrupted by the arrival of a menial...” [ch27] (Айв.ел.вар.).

“Але тут розмову перервав слуга...” [ст251] (Айв.Давид.)

“Та тут їхню розмову перебив служник” [ст269] (Айв.Лісняк).

У цих же перекладах історизм *servant*, що відрізняється за значенням від *menial*, передається наступним чином:

В оригіналі:

“...will give two of her humblest servants, with their train, a night's hospitality and refreshment...” [ch2] (Айв.ел.вар.).

У Лісняка (дещо компенсується епітетом *найскромнішим*): “...надать двом її найскромнішим слугам... притулок...” [ст38] (Айв.Лісняк).

У Чернової (почасти компенсується прикметником *найпокірливішим*): “...в ночівлі двом найпокірливішим слугам нашої матері-церкви?” [ст16] (Ай.Чернова).

А от переклад Давиденко демонструє перекладацьке рішення, що відтворює різницю між *servant* та *menial*: “...підкріпила сили двох смиренних її служителів...” [ст14] (Айв.Давид.).

При передачі *servant* це є вдалим варіантом, бо відтворює належність слова *servant* та сам стиль фрази до стилістично вищого ступеню у порівнянні з трохи зниженим значенням слова *menial*.

І навпаки, вдало передане слово *menial* у перекладах Лісняка відтворює дещо занижений стиль змальованої ситуації завдяки варіанту *службека*:

“...to the efforts of petty malice of a discontented menial...” [ch27] (Айв.ел.вар.).

“...вдаючись до дрібних каверз роздратованої службеки...” [ст260] (Айв.Лісн.).

Порівняймо з нейтральним варіантом Давиденка:

“...were heard the voices of the menials...” [ch9] (Айв.ел.вар.).

“...лунали тільки голоси слуг...” [ст92] (Айв.Давид.).

Більш експресивно та стилістично вірно звучить речення у перекладі Чернової. Вона вдало відтворює історизм *menial* українським синонімом:

“Більше не чути було нічого, крім голосів челяді...” [ст115] (Ай.Лісняк).

І зовсім на іншому акцентує читача, відтворивши цей історизм і, відповідно, фразу нейтрально:

“Лише зрідка долинав сміх слуг...” [ст45] (Айв.Чернова).

Тобто акцентує на користь відтворення загальної атмосфери, втрачаючи історичну складову сюжету.

На противагу творчій удачі перекладача із *servant*, про яку йшлося вище, у наведеному нижче перекладі того ж Давиденка *menial* хоч і набирає граматичного варіанту жіночого роду однини завдяки структурі української мови, але суттєво чи стилістично не відрізняється від наведених вище варіантів (*слуга, служник*) і не передає авторського ефекту:

“...compelled to bound the revenge which had once such ample scope, to the efforts of petty malice of a discontented menial...” [Айв].

“...змушена була обмежити мою помсту дрібними підступами роздратованої служниці...” [242] (Айв.Давиденко).

У наступному прикладі маємо прийом генералізації при перекладі:

“...servants of inferior condition” [Айв].

“...інші прислужники” [С.70 Розділ 5 Айвенго переклад Ю.Я. Лісняк; Г.Г. Лозинська К.: Школа, 2009.\\інші слуги С. 48, Розділ5 Айвенго переклад І. Давиденко, К.: Країна мрій, 2014].

Отже, ми маємо загальну картину вирішення завдання розмежування значень історизмів, що не мають відповідників у перекладі чи мають відповідники, які не є часто вживаними у мові перекладу, що відображено в наступній таблиці:

Таблиця розмежування значень історизмів у перекладі

	Збіг відтворення значень історизму у перекладі	Відтворення різниці значення оригіналу у перекладі та можливі варіанти відтворення
Menial (у значенні <i>лакей</i>)	Слуга (Лісн., Давид.) Служник (Лісн.) Слуги (Давид.)	Лакей [переклад власний Т.Л.]. Служитель [переклад власний Т.Л.].
Menial (у значенні прислужник)	Слуги (Черн.) Служниця (Давид.)	Служебка (Лісн.) Челядь (Лісн.)
<i>Servant</i>	Слугам (Лісн.) Слугам (Лісн.) Інші слуги (Давид.)	Найскромнішим слугам (Лісн.) Найпокірливішим слугам (Черн.) Служителі (Давид.) Служники Інші прислужники (Лісн.)

При перекладі історизмів на позначення назв осіб важливо відтворити відтінки їхніх семантичних значень у текстах та їхній синонімічний ряд, не характерний для мови перекладу, оскільки вони разом з їхньою зовнішньою формою є основою історичної прикмети зображуваних особистостей, що впливає на сприйняття їх реципієнтом та є чинником донесення правдивої історичної інформації до читача. Задля цього слід розмежовувати їх значення відповідними засобами перекладу. Такими засобами можуть бути застосування пояснення, розкриття значення в контексті, застосування синонімічного ряду сучасних відповідників, конкретизація, описовий переклад, вилучення. Також можемо підсумувати, що при перекладі історичних назв осіб може відбуватись акцентуація як на відтворенні семантичної історичної інформації, так і на відтворенні відчуття несинхронності часу та незвичності.

Висновки. З огляду на втрату інформативної часової складової історизмів на позначення роду занять людини, функціонують варіанти перекладу, в яких перекладачам вдається зберегти ознаку часової несинхронності лексичної одиниці та втратити її інформативне значення; зберегти історичну стильову маркованість та змістити на другий план її смислове значення як архаїзму.

Конкретизація та осучаснення, а також описовий переклад сприяють відтворенню семантичної історичної інформації. Транскрипція та транслітерація, а також аналоговий відповідник — основні перекладацькі прийоми, що сприяють відтворенню відчуття несинхронності у часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Scott W. Ivanhoe.* — Ware: Wordsworth Edition Ltd, 1995. — 390 p.
2. *Scott W. Quentin Durward.* — Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1962. — 567 p.
3. *Скотт В.* Квентін Дорвард / пер. з англ. А. Білецького. — К.: Наш Формат, 2015. — 504 с.
4. *Scott W. The Talisman // Tales and Romances.* — Edinburgh: Cadell, 1827. — V. 6. — 557 p.
5. *Скотт В.* Айвенго / Пер з англ. І. Давиденко. — К: Країна Мрій, 2014. — 400 с.
6. *Скотт В.* Айвенго / Пер з англ. І. Чернової. — Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2001. — 240 с.
7. *Скотт В.* Айвенго / Пер з англ. Ю. Лісняка та Г. Лозинської. — К.: Школа, 2007. — 494 с.
8. *Скотт В.* Собрание сочинений в 8-ми т. / В. Скотт. — (Библиотека «Огонек») Т.8: Квентин Дорвард / М.А. Шишмаревой. — М.: Правда, 1990. — 479 с.